

AUTONOMIA CZY WSPÓLZALEŻNOŚĆ?
RELIGIJNOŚĆ A TYPY MORALNOŚCI MŁODZIEŻY Z DIECEZJI TARNOWSKIEJ
AUTONOMY OR CO-OCCURRENCE?
RELIGIOUSNESS AND MORAL TYPES OF YOUTH FROM TARNOWSKA DIOCESE

GRZEGORZ ADAMCZYK, MARCIN JAREK

INSTYTUT NAUK SOCJOLOGICZNYCH, KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI,
AL. RACŁAWICKIE 14, 20-950 LUBLIN

Streszczenie

W artykule podnoszona jest problematyka autonomii moralności i religijności w obszarze czterech typów moralności: godnościowej, prospołecznej, wzajemnościowej i egoistycznej. Autorzy opracowania podejmują próbę odpowiedzi na pytanie, w jakim zakresie różne typy moralności różnicują religijność oraz w jakim zakresie wraz z różnymi typami moralności i różnymi poziomami religijności współwystępują zmienne demograficzne (płeć) oraz środowiskowe (wykształcenie rodziców i autoocena relacji z rodzicami). Cztery hipotezy badawcze są punktem wyjścia dla prezentowanych analiz. Zakładają one, że religijności sprzyja typ moralności godnościowej i wzajemnościowej, odwrotnie niż w przypadku moralności prospołecznej i egoistycznej. Jednocześnie płeć żeńska, niższy poziom wykształcenia rodziców oraz dobre relacje z rodzicami powinny być czynnikami sprzyjającymi podwyższonej religijności bez względu na reprezentowany typ moralności. Wyniki badań potwierdzają powyższe hipotezy tylko częściowo. Moralność prospołeczna koreluje z religijnością dodatnio, co może wskazywać na to, że prospołeczność nadal jest motywowana w znacznej mierze religijnie. Z kolei moralność wzajemnościowa koreluje z religijnością, ale ujemnie. Zgodnie z oczekiwaniami ten sam typ korelacji charakteryzuje moralność egoistyczną. Inaczej niż przewidywano, moralność godnościowa nie współwystępuje ani z podwyższonym, ani z obniżonym poziomem religijności. Tak jak zakładano, płeć żeńska i dobre relacje z rodzicami sprzyjają większej religijności – bez względu

Abstract

The problematic of the autonomy of morality and religiosity in the area of dignified, prosocial, reciprocal, and egoistic morality is presented in the article. The authors of the paper attempt to answer the question, to what extent the different types of morality differentiate religiosity and to what extent demographic (gender) and environmental variables (education of parents and self-assessment of relations with parents) co-occur with different levels or religiosity. Four hypothesis are a starting point for the presented analysis. The hypothesis assume that the types of dignified and reciprocal morality support religiosity, reversedly than in case of the types of prosocial and egoistic morality. At the same time, female gender, lower education of parents and good relations with them should be factors supporting the growth of religiosity independently of the represented type of morality. The results confirm the hypothesis only in part. Prosocial morality correlates with religiosity positively, which might indicate that prosociality is still motivated religiously to a quite significant extent. Reciprocal morality correlates with religiosity, but negatively. According to the expectations, egoistic morality is characterised by the same type of correlation. Differently from assumptions, dignified morality does not correlate with religiosity neither positively nor negatively. According to the expectations, female gender and good relations with parents support religiosity independently of the represented type of morality. Parents' education does not play any significant role in

na reprezentowany typ moralności. Wykształcenie rodziców pod tym względem wydaje się nie odgrywać żadnej roli. Podstawą do prezentowanych analiz są dane pochodzące z badania zrealizowanego w 2017 roku na reprezentatywnej statystycznie próbie 859 uczniów klas II-IV pochodzących z 24 liceów ogólnokształcących i techników z obszaru Diecezji Tarnowskiej.

this area. The presented analysis bases on the data obtained in 2017 on the statistically representative sample of 859 students of forms II-IV coming from 24 secondary schools located within the Tarnowska Diocese.

Słowa kluczowe: typy moralności, religijność, młodzież

Key words: types of morality, religiosity, youth

WPROWADZENIE

Moralność i religia to dwa aspekty życia społecznego, w większym lub mniejszym stopniu ze sobą splecione w zależności od uwarunkowań kulturowych. W przypadku społeczeństw z dominującą przynależnością ich członków do wyznania rzymskokatolickiego można mówić o owym spleceniu moralności i religii w rozumieniu genetycznym, logicznym, psychologicznym, kulturowym oraz z punktu widzenia indywidualnego rozwoju moralnego. Moralność łączy się z religią genetycznie, gdyż ta ostatnia prócz prawd wiary dostarcza obszerny kodeks etyczny propagujący określone normy moralne; logicznie, gdyż uznanie pewnych prawd wiary oznacza jednoczesną akceptację propagowanych norm moralnych; psychologicznie, gdyż związek między moralnością a religią jest również efektem socjalizacji; kulturowo, gdyż propagowane normy moralne kształtowały się w przeszłości pod wpływem kultury chrześcijańskiej; jednostkowo, gdyż motywacja religijna wpływa na to, czy kodeks etyczny przekazywany wraz z prawdami wiary rzeczywiście jest punktem odniesienia dla moralności praktykowanej (Ossowska, 1986: s. 106-114).

W warunkach społeczeństw współczesnych z bardziej lub mniej rozwiniętymi strukturami gospodarczymi relacje między moralnością a religijnością podlegają wielokierunkowym przemianom. Cztery kierunki tych przemian wydają się zarysowywać najwyraźniej: sekularyzacja, indywidualizacja, rekonstrukcja i rewitalizacja wartości moralnych. Przejawem sekularyzacji jest osłabienie związków moralności i religii, co skutkuje wybiórczym traktowaniem nauki moralnej Kościoła. Indywidualizacja prowadzi do wzmocnienia autonomizacji moralnej jednostek, które w coraz większym stopniu odchodzą od tradycji, obyczaju, autorytetów w kształtowaniu swoich ocen i zachowań moralnych. Na skutek rekonstrukcji, wartości niegdyś będące oczywistością kulturową stają się labilne lub prawie nieuznawane, a w ich miejsce pojawiają się nowe, dotychczas preferowane przez wąską grupę zwolenników. Z kolei procesy desekularyzacyjne mogą prowadzić do rewitalizacji wartości tradycyjnych, która również może być skutkiem procesów integracyjnych wokół dobra wspólnego, niezbędnych w kształtowaniu i rozwoju społeczeństwa obywatelskiego (Mariański, 2000: s. 170-174).

Jednocześnie w warunkach społeczeństwa pluralistycznego trudno jest mówić o jednej moralności. Należałoby raczej mówić o wielu typach moralności lub moralności posegmentowanej, spośród których każda w innym zakresie podlega wyżej przedstawionym scenariuszom przemian związków między moralnością a religijnością.

Celem opracowania jest próba odpowiedzi na pytanie, w jakim zakresie różne typy moralności różnicują religijność oraz w jakim zakresie na współwystępowanie różnych typów moralności z różnymi poziomami religijności wywierają wpływ uwarunkowania demograficzne (płeć) oraz środowiskowe (wykształcenie rodziców i relacje z rodzicami).

Źródłem danych dla analiz jest badanie zrealizowane w 2017 roku na reprezentatywnej statystycznie próbie 859 uczniów klas II-IV pochodzących z 24 szkół z obszaru Diecezji Tarnowskiej. Dane zostały zebrane techniką ankiety audytoryjnej na podstawie kwestionariusza ankiety zawierającego 62 pytania zasadnicze oraz 11 pytań metryczkowych. Próba obejmowała zarówno uczniów liceów ogólnokształcących (klasy II-III), jak i uczniów techników (klasy III-IV). Kwestionariusz ankiety, jak również koncepcja próby badawczej zostały wypracowane na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim na seminarium doktoranckim z socjologii moralności.

TYPY MORALNOŚCI

Socjologiczna refleksja nad moralnością nie jest niczym nowym. Pogłębione analizy moralności można odnaleźć w pracach Émile Durkheima czy Georga Simmla. Pierwszy traktował moralność jako fakt społeczny niezależny od woli jednostki i odzwierciedlający się w ludzkich zachowaniach. W związku z tym korzeni moralności można doszukiwać się wyłącznie poza jednostką, w obrębie świata społecznego. To założenie ma istotne konsekwencje dla klasyfikowania faktu społecznego jako przynależnego do obszaru moralności lub nie – jest on dobry lub zły, jeśli za taki jest uważany w społeczeństwie. Społeczne uznanie wyposaża fakt społeczny w zdolność wywierania presji na jednostkę, niezależnie od tego, czy jednostka w rzeczywistości podporządkowuje się tej presji. Jej skuteczność zależy od wielu czynników – jeśli norma moralna pokrywa się z normą prawną, wówczas sankcje społeczne stojące za normą moralną mogą przybrać postać nawet przymusu bezpośredniego. Najczęściej jednak na straży norm moralnych stoją sankcje w postaci opinii publicznej, co w pewnych warunkach – zwłaszcza w środowiskach tradycyjnych i niewielkich liczebnie – może być niemniej skuteczne jak przymus bezpośredni. Społeczne wyobrażenia o dobru i złu pełnią funkcje regulacyjne w społeczeństwie, „popychając” jednostkę do działania w określony sposób (Durkheim, 1968: s. 42, 1999: s. 290, 2006: s. 44).

Według Georga Simmla moralność jest jedną z form uspołecznienia, co również oznacza, że proces formowania moralności jest niezależny od jednostek. Tak jak społeczeństwo nie jest prostą sumą jednostek, tak i moralność nie jest sumą indywidualnych preferencji, ale całkowicie nową jakością. Wprawdzie proces powstawania form uspołecznienia zapoczątkowują interakcje między jednostkami, niemniej ich rezultaty są obiektywizowane i zaczynają oddziaływać w większym lub mniejszym stopniu na inne jednostki, nie bio-

racę udziału w początkowej interakcji. Koncepcja Simmla wskazuje m.in. na jedną istotną cechę moralności – jej podatność na przemiany – formy uspołecznienia są konsekwencją interakcji, a te przebiegają stale i mają wysoki potencjał zmienności (Simmel, 2008: s. 62).

Koncepcje Durkheima i Simmla jasno pokazują, że socjologiczne rozumienie moralności jest raczej empiryczne niż filozoficzne. Socjolog nie jest zainteresowany dochodzeniem, co ze swej natury jest dobre lub złe, co ludzie powinni uznawać za godne pożądanía lub nie. Socjolog raczej koncentruje się na tym, co ludzie uznają za dobre lub złe, godne pożądanía lub nie, i które motywy towarzyszą realizacji działań społecznych w oparciu o oceny moralne (Hitlin, Vaisey, 2013: s. 55). Z socjologicznej perspektywy moralność „obejmuje wszelkie istniejące wartości normy i oceny regulujące zachowania ludzi oraz same zachowania, ujmowane z punktu widzenia dobra i zła, tego co szlachetne lub nieszlachetne, godne szacunku lub niegodne szacunku, godziwe lub niegodziwe” (Mariański, 2006: s. 234).

W zależności od zaawansowania procesów dyferencjacji społecznej, społeczeństwa są bardziej lub mniej posegmentowane ze względu na typy moralności, które przez socjologów są bardziej lub mniej trafnie identyfikowane i opisywane. Jedną z takich typologii odnoszących się do społeczeństwa polskiego wyróżnia cztery podstawowe typy moralności: godnościową, prospołeczną, wzajemnościową i egoistyczną. Istotą tej pierwszej jest zasada respektowania godności własnej osoby i unikanie działań, które mogłyby ją podważyć. Osoby o moralności godnościowej charakteryzują się odwagą w głoszeniu i obronie swoich przekonań, honorem, wiernością swoim przekonaniom bez względu na wpływy otoczenia społecznego. Zaprzeczenie własnym poglądom, niewierność swoim zasadom postępowania na rzecz doraźnych korzyści jest zasadniczo odrzucana przez reprezentantów tego typu moralności.

Prospołeczny typ moralności opiera się na zasadzie pierwszeństwa dobra innych ludzi. Typ ten opiera się na normach zachęcających do realizacji zachowań altruistycznych, rezygnujących z własnego dobra na rzecz innych ludzi, zwłaszcza takich, którzy są w trudnej sytuacji. Osoby reprezentujące prospołeczny typ moralności są w stanie zrezygnować z osobistych korzyści, jeśli występuje konflikt między własnym interesem a interesem innych ludzi. Dobro ludzi w potrzebie jest centralną wartością ludzi tego rodzaju (Kiciński, 2002: s. 369-370).

Typ moralności wzajemnościowej opiera się na zasadzie równowagi pomiędzy dobrem własnej osoby a dobrem innych ludzi. Zasada ta jest specyficznym mechanizmem obronnym popychającym ludzi do podtrzymywania dobrych relacji właśnie na wypadek sytuacji kryzysowych i konieczności pomocy na rzecz innych ludzi. Moralność wzajemnościowa pełni funkcję polisy ubezpieczeniowej – pomoc innym ludziom w potrzebie jest świadczona niejako na wszelki wypadek – ten, kto otrzymał pomoc jest dłużnikiem, ma obowiązek spłaty długu, odwzajemnienia się tym samym, gdy zajdzie taka potrzeba (Kiciński, 2002: s. 370-371).

Typ moralności egoistycznej charakteryzuje się koncentracją na sobie i własnych potrzebach, przedkładaniem własnego dobra nad dobro innych ludzi, obojętnością wobec potrzeb innych ludzi i brakiem wrażliwości na sprawy społeczne. Jednostki zorientowane egoistycznie są świadome możliwości podjęcia działań na rzecz dobra innych ludzi, ale świadomie rezygnują z tego typu działań (Mariański, 2011: s. 291-292).

HIPOTEZY BADAWCZE

Zakładając, że moralność we współczesnych społeczeństwach z rozwiniętymi strukturami gospodarczymi jest wysoce posegmentowana i poszczególne segmenty w różnym stopniu podlegają wyżej opisanym scenariuszom przemian moralności, niektóre typy moralności powinny być skorelowane z religijnością, inne nie, a te, które są skorelowane, zapewne różnią się między sobą pod kątem siły i kierunku tych korelacji.

W związku z tym założeniem przyjęto następujące hipotezy badawcze do ich empirycznej weryfikacji:

H1: Im silniejsza orientacja na moralność godnościową, tym wyższy poziom religijności.

Efekt ten powinien być silniejszy a) wśród kobiet niż wśród mężczyzn; b) wśród uczniów, których rodzice mają niższy poziom wykształcenia niż wśród uczniów mających rodziców z wyższym poziomem wykształcenia; c) wśród uczniów oceniających swoje relacje z rodzicami lepiej niż wśród uczniów oceniających te relacje gorzej.

H2: Im silniejsza orientacja na moralność prospołeczną, tym niższy poziom religijności. Efekt ten powinien być silniejszy a) wśród mężczyzn niż wśród kobiet; b) wśród uczniów, których rodzice mają wyższy poziom wykształcenia niż wśród uczniów mających rodziców z niższym poziomem wykształcenia; c) wśród uczniów oceniających swoje relacje z rodzicami gorzej niż wśród uczniów oceniających te relacje lepiej.

H3: Im silniejsza orientacja na moralność wzajemnościową, tym wyższy poziom religijności. Efekt ten powinien być silniejszy a) wśród kobiet niż wśród mężczyzn; b) wśród uczniów, których rodzice mają niższy poziom wykształcenia niż wśród uczniów mających rodziców z wyższym poziomem wykształcenia; c) wśród uczniów oceniających swoje relacje z rodzicami lepiej niż wśród uczniów oceniających te relacje gorzej.

H4: Im silniejsza orientacja na moralność egoistyczną, tym niższy poziom religijności. Efekt ten powinien być silniejszy a) wśród mężczyzn niż wśród kobiet; b) wśród uczniów, których rodzice mają wyższy poziom wykształcenia niż wśród uczniów mających rodziców z niższym poziomem wykształcenia; c) wśród uczniów oceniających swoje relacje z rodzicami gorzej niż wśród uczniów oceniających te relacje lepiej.

Jak się wydaje, moralność godnościowa powinna być skorelowana z religijnością ze względu na jeden podstawowy punkt wspólny obu zmiennych – wierność swoim przekonaniom jest warunkiem sine qua non prawdziwej przynależności do segmentu moralności godnościowej i wyznawców danej religii.

Hipoteza zakładająca negatywną korelację moralności prospołecznej z religijnością opiera się na scenariuszu przemian moralności określanej mianem rewitalizacji wartości moralnych w ramach procesu budowy społeczeństwa obywatelskiego. Prospołeczność taka nie jest motywowana religijnie (np. przykazaniem miłości bliźniego), lecz bardziej lub mniej sprecyzowanym dobrem wspólnym danej społeczności. Motywy popychające do takiej prospołeczności czasem rzeczywiście mogą wypływać z altruizmu, ale nierzadko mają większy lub mniejszy komponent egoistyczny, tak jak np. dobroczynność osób zamożnych podkreślająca ich pozycję społeczną.

Moralność wzajemnościowa jest moralnością tradycyjną. Jak podkreśla Krzysztof Kiciński, orientacja wzajemnościowa charakteryzuje przede wszystkim tradycyjne środowisko wiejskie o silnych więzach sąsiedzkich (Kiciński, 1999: s. 278). Takie środowisko zwykle jednocześnie charakteryzuje się wysoką religijnością. Stąd przypuszcza się, że osoby reprezentujące typ moralności wzajemnościowej powinny również reprezentować podwyższony poziom religijności.

W końcu moralność egoistyczna jako przejaw przemian moralności na skutek procesów indywidualizacji ewidentnie powinna korelować ujemnie z religijnością. Chrześcijaństwo bowiem z założenia odrzuca postawy egoistyczne zaprzeczające przykazaniu miłości bliźniego.

Jednocześnie zakłada się, że zgodnie z wynikami innych badań poziom religijności kobiet powinien być wyższy niż mężczyzn – badania przeprowadzone w ramach projektu World Value Study wykazały, że 60% dorosłych Polek uczestniczy we mszy św. co najmniej jeden raz w tygodniu, podczas gdy wskaźnik ten wśród mężczyzn wyniósł 39% (WVS, 2012). Wyższej religijności powinien sprzyjać niższy poziom wykształcenia – według tych samych badań World Value Study 56% Polek i Polaków z wykształceniem podstawowym uczestniczy we mszy św. co najmniej raz w tygodniu, wskaźnik ten wśród osób z wykształceniem wyższym wynosi 47% (WVS, 2012). Wprawdzie uwzględniona w hipotezie zmienna nie odnosi się bezpośrednio do wykształcenia respondentów, lecz wykształcenia ich rodziców, niemniej efekt opisany w badaniach World Value Study powinien się odzwierciedlać wśród młodzieży na skutek socjalizacji religijnej. Dodatkowo zakładając, że pokolenie rodziców reprezentuje przeciętnie wyższy poziom religijności niż młodzież, można przyjąć, że dobre relacje z rodzicami sprzyjają wyższej religijności młodych ludzi. Złe relacje odwrotnie – swoistego rodzaju bunt przeciwko rodzicom – może skutkować słabszą religijnością.

NARZĘDZIA POMIAROWE

Pomiaru typów moralności dokonano na podstawie siedmiu pytań kwestionariuszowych, zawierających ogółem 47 itemów mierzonych na pięciostopniowej skali Likerta. W pierwszym kroku wszystkie itemy przeznaczone do pomiaru typów moralności poddane zostały analizie czynnikowej. Wyłoniła ona dwanaście czynników zawierających od dwóch do sześciu itemów. Przeprowadzona w kolejnym kroku analiza rzetelności wykazała, że pięć czynników mogłoby posłużyć do utworzenia skal pomiarowych. Po dokładnej ich analizie finalnie wybrano cztery czynniki, na podstawie których utworzono następujące skale pomiarowe:

1) Skala moralności godnościowej złożona z następujących itemów: „Mam swoje zasady postępowania i nie zmieniam ich pod wpływem koleżanek i kolegów”, „Nie podporządkowuje się grupie, jeśli nie uważam tego za słuszne”, „Nie boję się wyrażać własnego zdania”, „Najmniej cenię ludzi, którzy udają innych, niż są naprawdę, tylko po to, by przypodobać się komuś” (Alpha Cronbacha = 0,611)

2) Skala moralności prospołecznej złożona również z czterech itemów: „Aby być dobrym człowiekiem, trzeba pomagać innym ludziom”, „Ludziom, którzy poświęcają swój czas, by bezinteresownie pomóc innym, należy się szczególny szacunek”, „Koleżankom i kolegom ze szkoły, którzy się angażują w wolontariat, różne akcje społeczne, charytatywne i dobroczynne należy się szczególne uznanie”, „Jeśli mam okazję oglądać wiadomości albo reportaż o jakiejś akcji pomocy innym ludziom czuję sympatię wobec tych osób, którzy pomagali” (Alpha Cronbacha = 0,735)

3) Skala moralności wzajemnościowej złożona z pięciu itemów: „Dzielę się notatkami tylko z tymi, którzy dzielą się nimi ze mną”, „Pomagam w odrobieniu pracy domowej tylko tym, na których mogę później liczyć, że mi pomogą”, „Lubię tylko tych, na których można liczyć w trudnych sytuacjach”, „Uważam, że nie należy pomagać komuś, kto nie potrafi się odwdziaczyć”, „W każdej sytuacji należy kierować się zasadą „coś za coś”” (Alpha Cronbacha = 0,758)

4) Skala moralności egoistycznej złożona z czterech itemów: „Troska o słabszych jest oznaką własnej słabości”, „Nie ma nic złego w tym, że czasem, aby osiągnąć sukces trzeba komuś podłożyć nogę”, „Osoby bardzo zaangażowane społecznie są podejrzane dla mnie/ nie wierzę w ich szczerą intencję”, „Nie lubię tzw. aktywistów, tzn. ludzi, którzy bardzo angażują się w działalność na rzecz innych” (Alpha Cronbacha = 0,613).

Po przerekodowaniu skali moralności wzajemnościowej wszystkie skale pomiarowe uzyskują wynik między 4 a 20, gdzie wynik 4 oznacza najniższy poziom danej orientacji moralnej, a 20 – najwyższy. Współczynniki skośności i kurtozy dowodzą, że rozkład uzyskanych skal jest zbliżony do normalnego, w związku z tym mogą zostać użyte w procedurach statystycznych wymagających takiego właśnie rozkładu.

Tabela 1. Statystyki opisowe skal pomiarowych

Skala	Wartość średnia	Mediana	Odchylenie standardowe	Skośność	Kurtoza
Skala moralności godnościowej	16,658	17,000	2,496	-0,704	0,453
Skala moralności prospołecznej	14,409	15,000	2,883	-0,744	0,665
Skala moralności wzajemnościowej	10,010	10,000	3,898	0,411	-0,574
Skala moralności egoistycznej	8,114	8,000	2,740	0,566	0,047

Pomiaru poziomu religijności młodzieży dokonano na podstawie siedmiu pytań kwestionariuszowych, złożonych ogółem z czternastu itemów mierzonych na pięciostopniowej skali Likerta. Podobnie jak w przypadku analizy typów moralności, w pierwszym kroku wszystkie itemy dotyczące religijności poddane zostały analizie czynnikowej. Wyłoniła ona trzy czynniki, spośród których do dalszej analizy kwalifikuje się jeden o satys-

fakcjonującym poziomie rzetelności mierzonej wskaźnikiem Alpha Cronbacha (0,850). Utworzono skalę religijności, składającą się z sześciu następujących itemów: autodeklaracja wiary religijnej, częstotliwość czytania Pisma św., częstotliwość uczestnictwa we mszy św., częstotliwość spowiedzi, częstotliwość przystępowania do komunii św. oraz częstotliwość modlitwy. Utworzona skala przyjmuje wartości od 6 do 30, gdzie 6 oznacza najniższy poziom religijności, a 30 – najwyższy (wartość średnia = 20,954; mediana = 22,000; odchylenie standardowe = 4,997). Rozkład wyników na skali jest zbliżony do normalnego, co umożliwi dalsze stosowanie skali w parametrycznych analizach statystycznych (skośność = -0,663; kurtoza = 0,338).

Zmienna opisująca wykształcenie rodziców powstała dzięki procedurze agregacji zmiennych dotyczących wykształcenia matki i wykształcenia ojca. Z kolei zmienna opisująca relacje z rodzicami powstała w oparciu o agregację wyników z dwóch pytań kwestionariuszowych, w których respondenci byli proszeni o odrębną ocenę ich relacji z matką i ojcem na 4-stopniowej skali (raczej nie najlepiej, różnie bywa, dość dobrze, bardzo dobrze).

TYPY MORALNOŚCI I RELIGIJNOŚĆ MŁODZIEŻY

Przeprowadzona analiza skupień wskazuje, że najbardziej rozpowszechnionym typem moralności jest jej prospołeczna odmiana obejmująca ponad 1/4 młodzieży (26,5%) – uczniowie ci charakteryzują się ponadprzeciętną średnią na skali moralności prospołecznej w porównaniu do średniej z całej próby (16,4 vs 14,4). Drugim pod względem wielkości jest segment moralności godnościowej, do którego przynależy blisko 1/5 młodzieży (19,4%) (średni wynik na skali = 18,0 vs 16,6 dla całej próby). Kolejne 15,7% uczniów reprezentuje typ moralności wzajemnościowej (średni wynik na skali = 16,1 vs 10,0 dla całej próby), zaś 10,8% typ moralności egoistycznej (średni wynik na skali = 10,4 vs 8,1 dla całej próby). Pozostała młodzież (27,6%) reprezentuje typy mieszane moralności, po części łączące ze sobą cztery jej główne orientacje.

Do interpretacji wyników na skali religijności przyjęto następujące założenia. Wynik wyższy niż jedno odchylenie standardowe od wartości średniej na skali oznacza wysoką religijność, zaś wynik plasujący się między średnią a jednym odchyleniem standardowym powyżej średniej opisuje ponadprzeciętną religijność. Analogicznie wynik na skali religijności między wartością średnią na skali a jednym odchyleniem standardowym poniżej średniej obrazuje religijność poniżej przeciętnej, zaś wynik poniżej jednego odchylenia standardowego od średniej świadczy o niskim poziomie religijności. Stosując powyższe założenia wyłania się następujący obraz religijności młodzieży: 16,2% uczniów charakteryzuje się wysoką religijnością, a kolejne 24,1% religijnością ponadprzeciętną. W przypadku 28,7% młodzieży można mówić o religijności przeciętnej. Poziom religijności poniżej przeciętnej reprezentuje 19,3% uczniów, zaś 11,7% z nich charakteryzuje się wyraźnie niską religijnością.

WSPÓŁWYSTĘPOWANIE TYPÓW MORALNOŚCI Z RELIGIJNOŚCIĄ

Analizy współwystępowania poszczególnych typów moralności z religijnością przeprowadzono w dwóch etapach. W pierwszym zbadano, czy przynależność do poszczególnych segmentów moralności różnicuje statystycznie istotnie wartość średnią uzyskiwaną na skali religijności. W tym celu wykorzystano test parametryczny t-studenta dla dwóch prób niezależnych. W drugim kroku przeprowadzono krokowo analizę regresji liniowej z wykorzystaniem skal typów moralności i wskazanych w hipotezach zmiennych niezależnych.

Wstępne analizy badające różnicowanie się wartości średniej na skali religijności ze względu na przynależność do segmentu moralności dowodzą, że moralność wzajemnościowa i egoistyczna częściej współwystępuje z obniżonym poziomem religijności niż inne typy moralności. Podczas gdy uczniowie przynależący do segmentu moralności wzajemnościowej uzyskują średnią wartość na skali religijności 19,82, to młodzież reprezentująca inne segmenty moralności osiąga wartość średnią w wysokości 21,18. Wynik testu $t(817)=2,878$; $p\leq 0,05$ pozwala odrzucić hipotezę zerową, zakładającą brak różnic na skali religijności między reprezentantami moralności wzajemnościowej i innych typów moralności i przyjąć hipotezę alternatywną potwierdzającą istnienie różnic statystycznie istotnych.

Do podobnych wniosków prowadzi analiza wyników dla segmentu moralności egoistycznej. Uczniowie reprezentujący ten segment uzyskują wartość średnią na skali religijności na poziomie 19,10. Z kolei uczniowie przynależący do innych segmentów osiągają wartość średnią na tej samej skali w wysokości 21,20. Ponownie wynik testu $t(817)=3,555$ $p\leq 0,05$ uprawnia do odrzucenia hipotezy zerowej i przyjęcia hipotezy alternatywnej, że przynależność do segmentu moralności egoistycznej współwystępuje ze słabszą religijnością. Powyższe wyniki oznaczają, że wstępnie potwierdza się hipoteza H4 zakładająca negatywną korelację moralności egoistycznej z religijnością. W przypadku hipotezy H3 potwierdza się istnienie korelacji, ale o odmiennym kierunku – moralność wzajemnościowa wcale nie sprzyja podwyższonej religijności, ale wręcz odwrotnie.

Wstępnie nie potwierdza się również hipoteza H2 zakładająca, że moralność prospołeczna częściej współwystępuje z obniżoną religijnością niż pozostałe typy moralności. Średnia wartość na skali religijności dla uczniów należących do segmentu prospołecznego wynosi 22,24. Średnia wartość na tej samej skali dla uczniów należących do innych segmentów osiąga wartość 20,51. Jak wskazuje wynik testu, możliwe jest odrzucenie hipotezy zerowej i przyjęcie hipotezy alternatywnej zakładającej różnicowanie się religijności ze względu na przynależność do segmentu prospołecznego lub brak takiej przynależności ($t(817)=-4,303$ $p\leq 0,05$). O ile zatem potwierdza się założenie o istnieniu korelacji między moralnością prospołeczną a religijnością, o tyle nie potwierdza się kierunku tej zależności – najwyraźniej moralność prospołeczna sprzyja podwyższonej religijności.

Inaczej, niż przypuszczano w hipotezie H1, wyniki testu t-studenta dla dwóch prób niezależnych potwierdzają hipotezę zerową zakładającą, że uczniowie należący do segmentu moralności godnościowej nie różnią się od uczniów przynależących do innych segmentów pod kątem średniego wyniku osiąganego na skali religijności.

By finalnie zbadać rolę typów moralności w wyjaśnianiu religijności, przeprowadzono analizę regresji liniowej, uwzględniającą krokowo zmienne niezależne (płeć, wykształcenie rodziców, ocena relacji z rodzicami) oraz poszczególne skale typów moralności. Dla każdego z typów moralności zbudowany został odrębny model regresji.

Tabela 2. Podsumowanie wyników krokowej analizy regresji z uwzględnieniem płci, wykształcenia rodziców, oceny relacji z rodzicami i typów moralności jako predyktorów religijności

	B	Błąd standard.	β	t	P
Krok 1					
Stała	24,199	0,522		46,403	0,000
Płeć	-2,213	0,337	-0,221	-6,569	0,000
Krok 2					
Stała	24,789	0,711		34,862	0,000
Płeć	-2,325	0,349	-0,237	-6,667	0,000
Wykształcenie rodziców	-0,032	0,071	-0,016	-0,449	0,653
Krok 3					
Stała	20,557	1,135		18,118	0,000
Płeć	-2,283	0,348	-0,235	-6,563	0,000
Wykształcenie rodziców	-0,020	0,071	-0,010	-0,288	0,774
Relacje z rodzicami	0,606	0,131	0,166	4,628	0,000
Krok 4 (1)					
Stała	21,987	1,620		13,572	0,000
Płeć	-2,304	0,353	-0,237	-6,552	0,000
Wykształcenie rodziców	-0,011	0,071	-0,005	-0,151	0,880
Relacje z rodzicami	0,646	0,133	0,176	4,861	0,000
Moralność godnościowa	-0,105	0,071	-0,054	-1,478	0,140
Krok 4 (2)					
Stała	16,405	1,493		10,992	0,000
Płeć	-1,860	0,356	-0,192	-5,218	0,000
Wykształcenie rodziców	-0,021	0,071	-0,011	-0,298	0,766
Relacje z rodzicami	0,551	0,131	0,151	4,209	0,000
Moralność prospołeczna	0,270	0,064	0,155	4,207	0,000
Krok 4 (3)					
Stała	21,544	1,207		17,844	0,000
Płeć	-2,081	0,362	-0,214	-5,753	0,000

Wykształcenie rodziców	-0,018	0,071	-0,009	-0,252	0,801
Relacje z rodzicami	0,574	0,132	0,156	4,335	0,000
Moralność wzajemnościowa	-0,109	0,047	-0,087	-2,327	0,020
Krok 4 (4)					
Stała	22,911	1,217		18,824	0,000
Płeć	-1,796	0,357	-0,185	-5,039	0,000
Wykształcenie rodziców	-0,038	0,071	-0,019	-0,532	0,595
Relacje z rodzicami	0,564	0,130	0,154	4,353	0,000
Moralność egoistyczna	-0,334	0,066	-0,185	-5,040	0,000
Krok 1: $R^2=0,049$; $p<0,001$; Błąd stand.=4,887; Krok 2: $\Delta R^2=0,056$, $p<0,001$; Błąd stand.=4,757; Krok 3: $\Delta R^2=0,082$, $p<0,001$; Błąd stand.=4,646; Krok 4 (1): $\Delta R^2=0,086$, $p<0,001$; Błąd stand.=4,779; Krok 4 (2): $\Delta R^2=0,102$, $p<0,001$; Błąd stand.=4,0601; Krok 4 (3): $\Delta R^2=0,088$, $p<0,001$; Błąd stand.=4,655; Krok 4 (4): $\Delta R^2=0,114$, $p<0,001$; Błąd stand.=4,584					

W pierwszym kroku do modelu regresji została włączona płeć. Okazuje się, że jeśli respondent jest uczennicą jej wynik na 25-stopniowej skali religijności rośnie o 2,213 stopnia ($\pm 0,337$) – zakres tego przyrostu należałoby ocenić jako stosunkowo niewielki, niemniej jest statystycznie istotny. Wykształcenie rodziców nie odgrywa żadnej roli w wyjaśnianiu religijności ich dzieci – włączenie do modelu wykształcenia rodziców nie powoduje istotnego przyrostu odsetka wyjaśnianej zmienności wyników na skali religijności, zaś związki pomiędzy tymi predyktorami a zmienną wyjaśnianą pozostają statystycznie nieistotne.

Zgoła odmienny obraz powstaje po włączeniu do modelu zmiennej opisującej relacje z rodzicami. W tym przypadku zależność jest statystycznie istotna. Jeśli ocena relacji z rodzicami rośnie o jeden stopień, to jednocześnie rośnie wynik na skali religijności o 0,606 ($\pm 0,131$). Inaczej mówiąc, przyrost wyniku na skali religijności o jeden stopień wymaga blisko dwukrotnego przyrostu oceny relacji z rodzicami. Pod względem siły predykcji religijności przez zmienną opisującą relację z rodzicami jest ona nieco słabsza niż ma to miejsce w przypadku płci.

Po włączeniu do modelu skali moralności godnościowej nie obserwuje się przyrostu odsetka wyjaśnianej zmienności wyników na skali religijności, ani statystycznie istotnych związków między predyktorem a zmienną wyjaśnianą.

Do odmiennych wniosków prowadzi włączenie do modelu skali moralności prospołecznej. Okazuje się, że zmiana wyniku na skali moralności prospołecznej o jeden stopień (jest to 17-stopniowa skala) powoduje wzrost wyniku na skali religijności o 0,270 ($\pm 0,064$). Oznacza to, że wzrost na skali religijności o jeden stopień wymaga wzrostu na skali moralności prospołecznej o blisko cztery stopnie. Biorąc pod uwagę wartość współczynnika t siła związku między zmiennymi opisującymi moralnością prospołeczną i religijność jest porównywalna z siłą związku między oceną relacji z rodzicami a religijnością.

Słabszy efekt wywołuje włączenie do modelu skali moralności wzajemnościowej, jakkolwiek predyktor ten wyjaśnia religijność statystycznie istotnie. Wzrost wyniku na skali moralności wzajemnościowej o jeden stopień powoduje spadek wyniku na skali religijności o 0,109 (+/- 0,047). Oznacza to, że spadek wyniku na skali religijności o jeden stopień wymaga wzrostu wyniku na skali wzajemnościowej o około dziewięć stopni. Związek między moralnością wzajemnościową a religijnością jest zatem dużo słabszy niż między tą ostatnią zmienną a moralnością prospołeczną. Płeć i ocena relacji z rodzicami również wydają się wyjaśniać religijność młodzieży w dużo większym stopniu niż moralność wzajemnościowa.

Najsilniejszy związek między religijnością a typem moralności stwierdza się w przypadku orientacji egoistycznej. Wzrost wyniku na skali moralności egoistycznej o jeden stopień powoduje spadek wyniku na skali religijności o 0,334 (+/- 0,066). Zatem spadek wyniku na skali religijności o jeden stopień wymaga wzrostu na skali moralności egoistycznej o około trzy stopnie. Pod względem siły związku między predyktorem a zmienną wyjaśnianą, moralność egoistyczna wyjaśnia religijność w zakresie podobnym jak płeć.

WNIOSKI KOŃCOWE

Wyniki testów t-studenta dla dwóch prób niezależnych, jak również regresji liniowej wskazują na kilka zależności. Potwierdza się przypuszczenie, że moralność prospołeczna koreluje z religijnością, niemniej kierunek tej korelacji jest inny niż zakładano w hipotezie H2. Im uczniowie bardziej są prospołeczni, tym obserwuje się wyższy poziom ich religijności. Korelacja ta wprawdzie nie jest silna, ale statystycznie istotna. Oznacza to, że w obrębie tego typu moralności współzależność moralności i religii nadal istnieje – prospołeczność młodzieży do pewnego stopnia nadal jest motywowana religijnie.

Podobnie potwierdza się przypuszczenie, że moralność wzajemnościowa koreluje z religijnością. Jednak kierunek tej korelacji nie jest zbieżny z założeniami hipotezy H3. Im w większym stopniu uczniowie reprezentują moralność wzajemnościową, tym cechują się niższym poziomem religijności. Wskazywałoby to na osłabienie związków między moralnością wzajemnościową a religijnością, które są silne w tradycyjnych społecznościach. Konkluzja ta może być jednak przyjęta z pewnymi ograniczeniami. Pomiar moralności wzajemnościowej w pewnym stopniu odnosił się do realiów życia szkolnego i zapewne nie do końca odzwierciedla całokształt tej orientacji moralnej. Inaczej mówiąc, uczniowie reprezentujący bardzo wyraźnie moralność wzajemnościową w obszarze życia szkolnego, niekoniecznie muszą reprezentować tę samą orientację w innych obszarach życia. Przeprowadzone badania nie dostarczają dowodów, czy taka korelacja między moralnością „szkolną” i „pozaszkolną” istnieje. W związku z tym wnioski płynące o zależnościach między moralnością wzajemnościową a religijnością należy traktować z pewną dozą ostrożności.

Zgodnie z oczekiwaniami moralność egoistyczna ujemnie koreluje z religijnością (H4). Im bardziej młodzież jest zorientowana na moralność egoistyczną, tym niższy poziom religijności reprezentuje. Jest to jednocześnie najsilniejsza korelacja ze wszystkich badanych w niniejszym opracowaniu.

W hipotezie H1 zakładano, że moralność godnościowa będzie dodatnio korelować z religijnością. Wyniki analiz jednak tego nie potwierdzają. Pomiedzy obydwoma zmiennymi nie stwierdza się zależności istotnych statystycznie. Wskazuje to na możliwą „autonomizację” moralności i religii w obszarze typu moralności godnościowej. Ponownie do takiego wniosku należy podchodzić z ostrożnością. Tak jak w przypadku moralności wzajemnościowej, pomiar moralności godnościowej po części opierał się na itemach odnoszących się do życia szkolnego. Na tym etapie badań nie ma wystarczających dowodów na to, że tak zmierzona moralność godnościowa koreluje ze wskaźnikami moralności godnościowej w pozaszkolnych obszarach życia młodzieży. Uzyskane wyniki można traktować co najwyżej jako jedne ze wskaźników empirycznych dokonujących się procesów autonomizacji niektórych typów moralności i religii. Opierając się na wielkości segmentów moralności godnościowej, wzajemnościowej i egoistycznej można przypuszczać, że takie procesy autonomizacji mogą przebiegać nieco bardziej intensywnie wśród mniej niż połowy uczniów szkół średnich z Diecezji Tarnowskiej (46%).

Celem prowadzonych analiz była również ocena zakresu współwystępowania wybranych zmiennych niezależnych z poszczególnymi typami moralności i religijnością. Zakładano, że czynnikami wzmacniającymi religijność – niezależnie od typu moralności – będzie płeć żeńska, niższe wykształcenie rodziców i dobre relacje z rodzicami. Częściowo te przypuszczenia potwierdziły się, rzeczywiście – bez względu na reprezentowany typ moralności – płeć żeńska i dobre relacje z rodzicami sprzyjają wyższej religijności. Innymi słowy, nawet jeśli młodzież reprezentuje typ moralności korelujący negatywnie z religijnością, to efekt ten jest łagodzony, jeśli młody człowiek jest kobietą i ocenia swoje relacje z rodzicami jako dobre. Nie potwierdza się natomiast spodziewany efekt wykształcenia rodziców – bez względu na to, który typ moralności byłby analizowany, nie stwierdza się zależności statystycznie istotnych między wykształceniem rodziców a religijnością młodzieży.

Na koniec należy wspomnieć o pewnych ograniczeniach przeprowadzonych badań. Prezentowany pomiar religijności jest względny, tzn. bez ogólnopolskiego punktu odniesienia – jeśli twierdzi się na podstawie zebranych danych, że blisko 12% młodzieży charakteryzuje się niskim poziomem religijności, to ten „niski” poziom religijności jest względny – w relacji do przeciętnej religijności młodzieży z Diecezji Tarnowskiej. Skądinąd wiadomo, że Diecezja Tarnowska charakteryzuje się najwyższą religijnością w kraju, o czym świadczą chociażby wskaźniki dominicanos (71,7%) i comunicantes (27,6%) z października 2017 (ISKK, 2019) – analogicznego okresu, kiedy były przeprowadzane prezentowane badania. Gdyby więc przyrównać „niereligijną” młodzież z Diecezji Tarnowskiej do średniej krajowej zapewne okazałoby się, że jest to religijność zbliżona do przeciętnej.

Z tego samego powodu przeprowadzone badania – jakkolwiek reprezentatywne statystycznie dla uczniów klas II-IV szkół średnich z Diecezji Tarnowskiej – nie mogą być uogólniane na całą populację polskiej młodzieży. Niższy poziom religijności w innych regionach kraju może sprawiać, że autonomizacja niektórych typów moralności od religijności może być znacznie silniejsza niż wśród młodzieży z Diecezji Tarnowskiej.

Trzeba również pamiętać, że zaprezentowany sposób pomiaru religijności nie jest kompletny. Według Władysława Piwowarskiego taki pomiar powinien obejmować 73 wskaźniki na siedmiu wymiarach: globalny stosunek do wiary, wiedza religijna, ideologia religijna, doświadczenie religijne, praktyki religijne, wspólnota religijna, moralność religijna (Piwowarski, 2000: s. 65-66). Taki komplementarny pomiar religijności w połączeniu z badaniem typów moralności, zrealizowany na obszernej próbie ogólnopolskiej, mógłby dać w pełni odpowiedź na pytanie, w których segmentach moralności faktycznie dokonuje się bardziej lub mniej intensywna autonomizacja moralności i religii.

BIBLIOGRAFIA

1. Durkheim É. (1968), *Zasady metody socjologicznej*, PWN, Warszawa.
2. Durkheim É. (1999), *O podziale pracy społecznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
3. Durkheim É. (2006), *Samobójstwo*, Oficyna Naukowa, Warszawa.
4. Hitlin S., Vaisey S. (2013), *The New Sociology of Morality*, „Annual Review of Sociology”, 39, s. 51-68.
5. Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego (2019), *Religijność Polaków w liczbach – najnowsze dane ISKK*. Dostępny pod adresem: <https://ekai.pl/religijnosc-polakow-w-liczbach-najnowsze-dane-iskk/>, (dostęp: 30.06.2020).
6. Kiciński K. (2002), *Orientacje moralne społeczeństwa polskiego*, w: *Kondycja moralna społeczeństwa polskiego*, red. J. Mariański, Wydawnictwo WAM, Kraków, s. 369-403.
7. Kiciński K. (1999), *Moralność*, w: *Encyklopedia socjologii*, t. 2, red. W. Kwaśniewicz i in., Oficyna Naukowa, Warszawa, s. 275-279.
8. Mariański J. (2000), *Kondycja moralna społeczeństwa polskiego: hipotezy wstępne*, „Społeczeństwo”, nr 1, s. 163-185.
9. Mariański J. (2006), *Socjologia moralności*, Wydawnictwo KUL, Lublin.
10. Mariański J. (2011), *Przemiany moralności polskich maturzystów w latach 1994-2009. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo KUL, Lublin.
11. Ossowska M. (1986), *Socjologia moralności. Zarys zagadnień*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
12. Piwowarski W. (2000), *Socjologia religii*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin.
13. Simmel G. (2008), *Pisma socjologiczne*, Warszawa 2008.
14. World Values Study (2012). Dostępny pod adresem: www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp, [dostęp 30.06.2020].